

University of Groningen

Tussen God en gekte. Een studie over zekerheid en symbolisering in psychose en geloven.

Ypma, Sytze

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Ypma, S. (2001). Tussen God en gekte. Een studie over zekerheid en symbolisering in psychose en geloven. Groningen: s.n.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

SAMENVATTING

De centrale vraagstelling van dit onderzoek luidt: *wat leert de bestudering van de psychose ons over zekerheid en symbolisering in het geloven?* Dit onderzoek richt zich daarmee niet zozeer op de inhoudelijke verwantschap tussen de voorstellingswerelden in psychose en geloven, maar op het specifieke in de houding van de psychoticus tot zijn waan en van de gelovige tot zijn geloof.

Het onderzoek is opgebouwd uit twee delen: het eerste deel gaat over de interpretatie van de psychose en de daarmee samenhangende psychologische mechanismen, namelijk het narcisme en het symboliseren. In het tweede deel worden de resultaten van dit onderzoek geëxtrapoleerd naar de realiteitservaring in het geloven. Daarbij komen drie centrale aandachtspunten aan de orde: het thema zekerheid versus onzekerheid, de rol van de theoloog als belangrijke ander in het omgaan met deze spanning en de implicaties voor het pastoraat.

Deel I opent met een casus over de lotgevallen van een man tijdens een psychotische episode met religieuze waaninhouden. Hiermee moet invoelbaar worden wanneer een psychotische relatie tot de werkelijkheid door de niet-psychotische mens als 'gek' wordt ervaren.

Hierna begint het eigenlijke theoretische onderzoek. Hoofdstuk twee gaat in op de geschiedenis van het psychosebegrip, in het bijzonder wat de schizofrenie en de paranoia betreft. De psychoanalytische interpretatie van de psychose wordt beschreven in de hoofdstukken drie en vier. Als eerste behandel ik S. Freuds interpretatie van de psychose. Deze zag vooral de terugtrekkende beweging van de libidobezetting uit de externe realiteit als het wezenskenmerk van de psychose. Na de aanvankelijke breuk met de realiteit volgt bij de psychoticus een poging tot herstel van de band met de werkelijkheid via de waan of de hallucinatie. De waan en de hallucinatie hebben dus een positieve functie en betekenis – zij het dat zij in hun herstelpoging mislukken.

Daarna worden de Franse psychoanalyse (J. Lacan) en de Angelsaksische psychoanalyse (M. Klein en W.R. Bion) tegenover elkaar geplaatst en met elkaar in gesprek gebracht. Dat levert een genuanceerd beeld op van de genese en de structuur van de psychose. Lacans theorie van de psychose is vanuit zijn beschrijving van de genese van het subject te verstaan als een structurering via drie posities: de posities van het reële, het imaginaire en het symbolische. Het reële is het kale zijn, het imaginaire staat voor de verbeelding en het symbolische staat voor denken en verwoorden, via de grammaticale wetten van taal en cultuur. In een normale ontwikkeling is er een dynamische differentie en interactie tussen die drie posities of registers, terwijl dit onderscheid in de psychose is komen te vervallen. De psychotische mens is verkleefd aan het reële en het imaginaire. Lacan spreekt in verband met de psychose van verwerping van de symbolische

orde. Hij is van mening dat een psychose niet te genezen valt, want zij is de uitdrukking van een vastliggende persoonlijkheidsstructuur.

Analytici als Klein en Bion denken daar genuanceerder over. Ten eerste is volgens hen het onderscheid tussen niet-psychotisch en psychotisch minder radicaal, omdat ieder mens een uit de vroege kinderfase overgebleven psychotische kern bezit. Ten tweede menen zij dat er in de kliniek wel behandelingsmethoden voor psychotici kunnen worden ontwikkeld.

Volgens de theorie van Klein is de psychose het gevolg van hevige, primitieve defensiemechanismen, zoals projectieve identificatie en splitting. Het kind werpt ondraaglijke gevoelens van onbehagen, woede of angst buiten zichzelf op een ander, zonder die ander op dat moment als ander te ervaren. Dat zorgt voor een psychotische vertekening van de verhouding tussen binnen en buiten. Normaal vermindert geleidelijk de radicale scheiding tussen goed en kwaad, tussen lust en onlust, en neemt het kind de projecties terug. Er kunnen echter gevallen zijn waarbij defensiemechanismen op een pathologische wijze aangewend en geactiveerd worden. Dat kan leiden tot een psychose.

Als leerling van Klein treedt Bion aanvankelijk in haar voetsporen, maar later ontwikkelt hij een eigen theoretisch arsenaal om de processen van de menselijke psyche te beschrijven. Voor dit onderzoek zijn de belangrijkste begrippen: het container-containedmodel en het concept van de alfa-functie. Hij ontwerpt het container-containedmodel als denkinstrument om de radicale en agressieve vormen van overdracht van psychotische patiënten te kunnen accepteren en ermee te werken. De container is te beschouwen als een mentale ruimte in de therapeut waarin hij de pathologische projectieve identificaties van de patiënt opvangt en 'containt'. De door mijmering (*rêverie*) en interpretatie verkregen nieuwe betekenis geeft de therapeut vervolgens terug aan de patiënt, zodat deze zich het gemetaboliseerde materiaal kan toe-eigenen.

Om het inzicht in de psychose te vergroten is ervoor gekozen om zowel aan het narcisme als aan het proces van symbolisatie een apart hoofdstuk te wijden. Volgens Freud is het narcisme de psychologische structuur die de mens behoedt voor de psychose. Na een korte presentatie van de functie die Freud met deze structuur verbindt (onder andere het zich laten aanspreken door idealen), is het vooral de narcismetheorie van H. Kohut die aan bod komt. Kohut legt het ontstaan van een psychose uit als een regressie van hogere vormen van narcisme naar archaisch narcistische posities, die op hun beurt defect raken (geïdealiseerde zelfobjecten of/en het grandioze zelf). Dit mondt uit in de secundaire verrijzenis van het archaische narcisme en de daarbij behorende waan.

Het laatste hoofdstuk van deel I gaat over symbolisatie. Het laat zien waarin een pathologische toe-eigening van symboolformaties in een psychose verschilt van gezonde varianten van symboliseren. Belangrijk is daarbij het door H. Segal ingebrachte onderscheid: bij een psychose vindt er een gelijkstelling plaats tussen het object en datgene waarnaar het verwijst; bij symbolische representatie blijft het onderscheid behouden. Het overgrote deel van dit hoofdstuk is gewijd aan de symbooltheorie van S. K. Deri. Naast een beschrijving van de genese van symbo-

liseren, komen voor concreetisme, 'acting

In deel II komt, zo dieperliggende structu- gische inzichten ople- houd toevertrouwt.

In het eerste ho- theoloog zelf geïn- loofstraditie. Zo wo- gedragen wordt doe- hand van het werk v

In zijn werk be- zekerheid. Ook bij- Daarom worden de- schrijft, en de zeker- de verschillen en ove-

Daarnaast komt de relatie tot de gelovige dat die rol niet unif- of in termen van B- relatietype. Ik kies e- hoe de theoloog de- van Kuitert als casu- wijze waarop een th- hoe Kuitert over het- aan te voelen hoe j- 'containen' en van e- wordt beschreven, g- werkt en daarna bes-

Vervolgens bes- leidt – dat komt vol- kaat 'onmogelijk' k- de gelovige nieuwe- de theorie van alfa-

Het slothoofdstuk is- vert voor het pastor- realiteit ernstig vers- heeft het geen zin o- beroep op iets dat- reageren op het nar- narcisme is juist hel- Evenzeer is het zinl- mee de psychotische

zen valt, want zij is de
ur.

erder over. Ten eerste is
en psychotisch minder
overgebleven psychoti-
ek wel behandelingsme-

lg van hevige, primitie-
en splitting. Het kind
angst buiten zichzelf op
ervaren. Dat zorgt voor
binnen en buiten. Nor-
goed en kwaad, tussen
kunnen echter gevallen
e wijze aangewend en

ar voetsporen, maar la-
processen van de mense-
belangrijkste begrippen:
i-functie. Hij ontwerpt
e radicale en agressieve
kunnen accepteren en
mentale ruimte in de
ficaties van de patiënt
interpretatie verkregen
de patiënt, zodat deze

zen om zowel aan het
hoofdstuk te wijden.
r die de mens behoeft
ie die Freud met deze
n door idealen), is het
omt. Kohut legt het
vormen van narcisme
t raken (geïdealiseerde
secundaire verrijzenis

. Het laat zien waarin
een psychose verschilt
rbij het door H. Segal
kstelling plaats tussen
he representatie blijft
dstuk is gewijd aan de
de genese van symbo-

liseren, komen vooral de kenmerken van de mislukking ervan aan de orde, zoals concretisme, 'acting-out' en de verwisseling van woord- en dingvoorstelling.

In deel II komt, zoals gezegd, de vraag aan de orde wat de bestudering van de dieperliggende structuren en dynamiek van de psychose aan godsdienstpsychologische inzichten oplevert voor de wijze waarop de gelovige zich aan de geloofsinhoud toevertrouwt.

In het eerste hoofdstuk van deel II (hoofdstuk 7) wordt uiteengezet hoe de theoloog zelf geïnvolveerd is en moet zijn in de symbolische orde van een geloofstraditie. Zo wordt duidelijk dat het geloven in tegenstelling tot de waan gedragen wordt door een collectief. Dit wordt exemplarisch geïllustreerd aan de hand van het werk van de theoloog H.M. Kuitert.

In zijn werk behandelt hij meerdere keren impliciet of expliciet het thema zekerheid. Ook bij de psychose speelt het thema zekerheid een belangrijke rol. Daarom worden de zekerheid zoals Kuitert deze wat betreft het geloven beschrijft, en de zekerheid van de psychoticus over diens waan, onderzocht, opdat de verschillen en overeenkomsten duidelijk worden.

Daarnaast komt de vraag aan de orde hoe de theoloog (door zijn autoriteit) in relatie tot de gelovige de positie van de ander kan innemen. In deel I is gebleken dat die rol niet uniform is. De ander kan in termen van Lacan als derde fungeren of in termen van Bion als container. Bij deze laatste ligt het accent op een duel relatietype. Ik kies ervoor aan de hand van de theoloog H.M. Kuitert na te gaan hoe de theoloog de rol van containerfiguur vervult. Ik doe dit omdat het werk van Kuitert als casus binnen dit onderzoek een goede illustratie vormt van de wijze waarop een theoloog de containerfunctie kan vervullen. Eerst zet ik uiteen hoe Kuitert over het thema zekerheid en onzekerheid schrijft. Hij blijkt intuïtief aan te voelen hoe je als theoloog de geloofsonzekerheid van de gelovige kunt 'containen' en van een nieuwe betekenis kunt voorzien. Voordat zijn containerrol wordt beschreven, ga ik echter na hoe containment in de therapeutische context werkt en daarna beschrijf ik het containmentgehalte van Kuitert als theoloog.

Vervolgens beschrijf ik waarom volgens Kuitert het geloof tot onzekerheid leidt – dat komt volgens hem door geloofsvoorstellingen die van hem het predikaat 'onmogelijk' krijgen – en hoe de theoloog via het proces van containment de gelovige nieuwe zekerheid kan aanreiken. Daarna vertaal ik dit proces vanuit de theorie van alfa- en bèta-elementen in 'alfa'-geloof in 'bèta'-geloof.

Het slothoofdstuk is gewijd aan de vraag wat dit onderzoek aan inzichten oplevert voor het pastoraat aan psychotici. Omdat de zekerheid en de relatie tot de realiteit ernstig verstoord kunnen zijn, vraagt dat een bijzondere aanpak. Zo heeft het geen zin om invoelend te counselen, want dat doet bij de pastorant een beroep op iets dat hem of haar ontbreekt. Ook mag een pastor niet negatief reageren op het narcisme dat de psychotische pastorant vaak laat zien, want dit narcisme is juist helend voor het ernstig gewonde innerlijk van de psychoticus. Evenzeer is het zinloos om te interpreteren, gezien de absolute zekerheid waarmee de psychotische persoon zijn waan koestert. Het belangrijkste is dat men

een goed afgebakend contact onderhoudt en daarbinnen de negatieve projecties toelaat en 'containt'.

Aan het slot van dit hoofdstuk ga ik in op het containmentvermogen van symbolen in het pastoraat. Lege symbolen kunnen een nieuwe inhoud 'containen' en door de bemiddelende rol van de pastor als container revitaliserend uitwerken op het geloofsleven van de pastorant.

SUMMARY

S. Ypma, *Between
Psychosis and Faith*

The central question of this book is: what does it mean for us about certain aspects of our faith to relate ourselves to the intrinsic uncertainty of a specific attitude of faith?

This study consists of two parts. Part One discusses the crisis and its relation to the reality of being. Part Two discusses the reality of being in the face of uncertainty, the tension, and the possibility of faith.

Part One starts with a discussion of psychosis with a view to showing the reader how a psychoanalytic approach to the symbolization of faith can help people.

After this the author discusses the history of psychosis in the light of psychoanalytic interpretation. She discusses S. Freud's theory of the central dynamic of the psyche as an unbearable repression of the libido from the conscious mind. After an initial discussion of the ties with reality, she shows how the ties with reality thus have a certain success, judging from the fact that people can live with them.

Next the author discusses the theory of psychosis in the light of Lacan's theory of the unconscious. She shows the genesis of the unconscious as an imaginative and symbolic structure. She stands for imagination as a grammatical law of the unconscious.